

UDC: 37 (09)

**THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ETHNOGRAPHY IN THE
NINETEENTH CENTURY AND ITS IMPORTANCE IN THE STUDY OF
THE EASTERN SLAVS' CHILD WORLD**

PhD in Pedagogical Sciences, T. V. Okolnychyа

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
Ukraine, Kropyvnytskyi

This publication reveals the problem of ethnographic studies of the nineteenth century, which concerned with the child world of Eastern Slavs. In the article, the author emphasizes that from the factual point of view ethnographic materials are valuable for the history of pedagogy and they are an important group of sources in the study of the folk pedagogy. In the nineteenth century, the world of the child renders active, this process was facilitated not only by professional educators - ethnographers make a significant contribution to the study of this problem because any description of the people is essentially impossible without his family and domestic institutions, ways of parenting. For the study of the specifics of parenting Eastern Slavs the important thing is a variety of important ceremonies, descriptions of clothing, children's furniture, accommodation, games, toys, children's participation in public life of the community. The value of ethnographic sources decreases with the approach to the present.

The key words: national pedagogy, national culture, ethnography, folk life, the East Slavs.

кандидат педагогічних наук, Окольнича Т. В. Розвиток української етнографії в ХІХ столітті та її значення у вивченні світу дітей східних слов'ян/ Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

В публікації розкривається проблема розвитку етнографічних досліджень XIX століття, що стосувалися вивчення світу дитини східних слов'ян. В статті автор робить висновок, що етнографічні матеріали є цінними для історії педагогіки з фактологічного погляду та становлять важливу групу джерел у вивченні народної педагогіки, адже етнографія як наука вивчає традиційно-побутову культуру народу, а будь-яке цілісне описання способу життя народу принципово неможливе без урахування його сімейно-побутових інституцій, способів виховання дітей, тому в етнографічних дослідженнях є досить матеріалів, що стосуються світу дитини.

Ключові слова: народна педагогіка, народна культура, українська етнографія, народний побут, східні слов'яни.

Вступ. У зв'язку з корінними соціально-економічними змінами в житті країни спостерігається відчутний інтерес до виробленої упродовж віків народної практики виховання підростаючих поколінь. Загострюється проблема подальшого дослідження та практичного використання позитивного досвіду української народної педагогіки, тому що у народній філософії сконцентовано мудрість поколінь, яка прийшла у наш день крізь століття. Концептуальний аналіз проблем національного виховання переконує в тому, що демократизація, гуманізація, гуманітаризація в цій сфері неможливі без відродження культурно-історичних, виховних традицій і національно-педагогічних систем. Єдність історичного і етнопедагогічного дає змогу забезпечити єдність досягнень української народної педагогіки та педагогічної науки. Завжди актуальним предметом для вивчення є світ дитини та способи її виховання, адже незнаючи як народ виховував своїх дітей, неможливо зрозуміти ні його спосіб життя, ні особливостей його соціальної історії.

Світ дитини в широкому значенні тлумачиться вченими як все, що створено людським суспільством для дітей і дітьми; у вузькому - смисловий простір цінностей, установок, способів діяльності і форм спілкування, що функціонують у дитячих суспільствах в тій чи іншій конкретно-історичній соціальній ситуації розвитку. Це окремий світ, який створювало дитяче суспільство протягом всього соціогенезу. До складових світу дитини належать: традиційні народні ігри (хороводи, рухливі ігри, змагання, рольові ігри тощо); дитячий фольклор, гумор; дитячий правовий кодекс (ознаки власності, отримання боргів, обміни, право старшинства і опікунське право в різновікових групах); дитяча магія і міфотворчість («чари» проти везучого, закликання сил природи для виконання бажань); естетичні уявлення дітей (виготовлення власноруч іграшок, віночків і букетів, малюнки і ліплення лепка, «секрети»); релігійні уявлення.

В XIX столітті активізується дослідження світу дитини, цьому процесу сприяли не лише професійні педагоги – значний вклад у вивчення цієї проблеми вносять етнографи, тому що будь-яке описання життя народу принципово неможливе без урахування його сімейно-побутових інституцій, способів виховання дітей. Для вивчення специфіки виховання дітей східних слов'ян важливими є різноманітні обряди, описання одягу, дитячих меблів, умов проживання, ігор, іграшок, участі дітей у громадському житті общини. Цінність етнографічних джерел зменшується із наближенням до сучасності. Найвагомими для дослідження особливостей виховання дітей східних слов'ян є записи зроблені в дореформеній Російській імперії (до 1860р.), оскільки вони містять найбільш архаїчні форми, які в подальшому забуваються.

XIX століття – це період початку переходу від накопичення етнографічних відомостей і знань про Україну до формування

української етнографії. В Україні з XIX століття з'являються матеріали з дитинознавства.

Джерелами для вивчення етнографічних досліджень народно-педагогічних поглядів наших пращурів слугують матеріали періодичних видань XIX століття: науково-популярного журналу «Київська старина», педагогічного журналу «Русская мысль», «Вестник воспитания», видання Колегії Павла Галагана «Педагогічна думка» [3, с.78].

Аналіз джерельної бази засвідчив, що вивчення світу дітей східних слов'ян у рецепції етнографів XIX століття є малодослідженою історико-педагогічною проблемою. Зокрема, у дисертаційних роботах Т. Мацейків (1988), І. Щербак (2004) , що стосуються вивчення народної педагогіки, досліджувались матеріали етнографії та фольклору. Науково-інформаційний пошук засвідчив, що спеціальних досліджень присвячених вивченню світу дітей східних слов'ян на основі етнографії не проводилось, тому метою статті є вивчення значення етнографічних досліджень XIX століття, як джерела для розкриття особливостей життєдіяльності дітей східних слов'ян.

Науковці першої половини XIX століття досліджували побут української дитини (весняні ігри, хороводи, дитячі розваги, пов'язані з народним календарем) як фрагмент дорослого побуту і культури. В розвідках етнографів зустрічаються описи методів і засобів виховання дітей, характеру їхніх взаємин з дорослими та між собою, типів обрядів переходу з однієї вікової стадії в іншу. Важливе значення для активізації інтересу до народної культури, яка є джерелом вивчення народно-педагогічних поглядів наших пращурів, мала праця видатного слов'янського народознавця Зоріана Доленги-Ходаковського, зокрема його дослідницькі мандрівки по Україні та публікація трактату «Про дохристиянську Слов'янщину» (1818) [3, с. 80].

У 20-30-х роках складаються три основні осередки науково-літературного руху в Україні - у Харкові, Києві та Львові. З ними великою мірою пов'язаний і розвиток етнографічного вивчення особливостей виховання в українців. Їх роль полягала в активізації й організації народознавчої роботи в різних регіонах України. Відсутність української періодики і труднощі з виданням українських книжок стали причиною того, що більшість праць з першої половини XIX століття, з яких дізнаємося про народні традиції виховання, залишалася в рукописах.

В українській етнографії 20-40-х років переважав метод безпосереднього спостереження, фіксації-збирання й опису. Водночас простежується виразне посилення дослідницького зацікавлення звертанням до порівняльно-історичного вивчення матеріалу, розгляду його в загальноукраїнському контексті.

Поглиблення інтересу до дитячого побуту починається з 60-х років XIX століття і пов'язане з загальним розвитком етнографії та з зверненням педагогічної науки до кращих традицій народної педагогіки.

У 50-60-х роках важлива роль в організації науково-етнографічної діяльності в Україні належить заснованій у Києві 1851 р. «Комісії для опису губерній Київського учбового округу». В цій комісії брали участь відомі вчені М.Максимович, М.Іванишев, М.Маркевич, письменник і етнограф А.Афанасьєв-Чужбинський. У праці М.Максимовича «Дни и месяцы украинского селянина» (1860) читач уперше знайомиться з дитячими приспівками, виконуваними під час купання: «Чортюк, чортюк», «Коте, коте» та закличками «Дощику, дощику», «Бий, дзвоне, бий». Ігри дітей та підлітків потрапили також до збірок М.Маркевича та А.Свидницького [3, с. 82]. До нового покоління вчених, котрі розглядали етнографію як відображення народно-педагогічних поглядів народу належав М. Драгоманов.

У 80-х на початку 90-х років XIX століття з'явилися перші широкі огляди історії української етнографії (разом з фольклористикою): присвячені цій темі третій том праці російського вченого О. Пипіна «История русской этнографии» і четвертий том історії української літератури Омеляна Огоновського «Етнографія» (1894) [4, с. 130].

Дев'яності роки XIX століття - період чи не найінтенсивнішого і продуктивного розвитку української гуманітарної науки. У 1890 році І. Манжура видає зібрані «Сказки, пословицы и т.п., зап. в Екатеринославской и Харьковской губерниях», цікавою і новою порівняно з попередніми збірками є вміщені тут тлумачення снів, що стосуються дітей.

Чимало нового матеріалу стосовно особливостей дитячої субкультури містить праця В.Ястребова (1894) «Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губерний». У розділі «Суеверия и обряды» [4, с. 131], описані фрагменти дитячого побуту: «приготування» і вживання рослин в їжу з відповідними примовками; прикраси та іграшки з кульбаби, шипшини, кураю, очерету, які діти собі майструють, дитячі ігри, різні за характером - наслідувальні (весілля, похорон), ігри-жарти, розраховані на необізнаність чи легковірність товариша, ігри традиційні з певними правилами чи усталеним змістом.

Крім вищезгаданих матеріалів, «Киевская старина» надала свої сторінки для публікацій ще кількох добірок. Автор збірки «Малорусские народные игры окрестностей Переяслава» С.Ісаєвич (1887) зазначав, що крім гігієнічного значення ігор як універсальної гімнастики, багатий тут і виховний, моральний аспект [2, с. 734].

Чималий внесок у збирання українського дитячого фольклору та етнографії зробив інспектор народних шкіл П. Іванов. Одна з його збірок - «Игры крестьянских детей в Купянском уезде», яка й досі

лишається найбагатшим зібранням українських дитячих ігор, містила 94 зразки лише з одного повіту Харківської губернії [4, с. 132]. Упорядник поділив їх на 11 розділів, виходячи з кількох принципів: наявності того чи іншого знаряддя у грі - м'яча, ножа, палиці; основного логічного змісту - крадіжка, купівля-продаж; спортивного змісту - квач, ворон, горю-дуба; окремим розділом подано ігри з діалогами, приспівками, піснями.

Значно збагатив уявлення про особливості життя дітей наших пращурів «Етнографічний збірник» (1898). Уміщений тут етнографічний нарис М.Дерлиці «Селянські діти» поряд з оглядом звичаїв, пов'язаних із новонародженою дитиною, містив фольклорний матеріал з Тернопільського, Бродівського, Стрийського та Долинського повітів [5, с. 83].

В 1890 р. вперше дослідники Д. Булгаковский та Г. Пинчук звертають увагу на приказки, пісні, загадки, обряди, виокремлюючи їх виховне значення [1, с. 190].

Висновки. Отже, використовуючи етнографічні матеріали ми дізнаємося про різноманітні обряди, одяг, дитячі меблі, умови проживання, ігри, іграшки, участь дітей у громадському житті общини, що є основою для вивчення специфіки виховання дітей наших пращурів. Як бачимо, в ХІХ столітті більша частина записів етнографів була опублікована, проте бракувало докладного аналізу віднайденого матеріалу та формування цілісного уявлення про світ дитини на різних етапах її дорослішання. Новий етап української етнографії зумовлювався і визначався підвищенням наукового рівня вивчення народної культури і побуту.

Література:

1. *Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Под ред. В. В. Иванова. – Х., 1898. – Т. I. – 1012 с.*

2. *Заметка о малорусских “семилетних богатырях или близнецах”.* Сообщил Савич А. // КС. – 1889. – № 3. – С. 733-739.
3. *Савченко Ф. Родини, хрестини і похрестини / Ф. Савченко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1926. – Вип. 1-2. – С. 78-82.*
4. *Ящуржинский Хр. Остатки языческих обрядов, сохранившиеся в малорусском погребении / Хр. Ящуржинский // КС. – 1890. – № 1-3. – С. 130-132.*
5. *Ящуржинский Хр. Поверья и обрядность родин и хрестин / Хр. Ящуржинский // КС. – 1893. – № 7. – С. 74 - 83.*

References:

1. *Zhizn i tvorchestvo ckrestjan Kharkovskoy hubernii. Ocherki po etnographii ckraya / Pod redactsyey V. V. Ivanova. - Kh., 1898. – Т. I. – 1012 p.*
2. *Zametka o malorusskikh "semiletnikh bogatyryakh ili bliznetsakh".* Soobshchil Savich A. // KS. – 1889. – № 3. – P. 733-739.
3. *Savchencko F. Rodyny, khrestyny i pokhrestyny / F. Savchenko // Pervisne hromadyanstvo ta joho perezhytky na Ukraini. – 1926. – Vyp. 1- 2. – P. 78-82.*
4. *Yashchurzhynskiyi Khr. Osttatki yazycheskih obryadov, sokhranivshyeyesya v malorusskom pohrebenii / Khr. Yashchurzhynskiyi // KS. – 1890. – № 1-3. – P. 130-132.*
5. *Yashchurzhynskiyi Khr. Poverja i obryadnost rodin i khrestin / Khr. Yashchurzhynskiyi // KS. – 1893. – № 7. – P. 74 - 83.*